

KÜLTÜR ODAKLI ÇEVİRİ VE ÇEVİRMEN

Doç. Dr. Berrin AKSOY

Osmanlı Devletinde, 19. yüzyılın ikinci yarısında batılılaşma hareketinin hızlanmasını ve Yeni Türk Edebiyatının doğuşunu Avrupa'nın etkisine, özellikle de Fransa ile yürütülen kültürel ilişkilere bağlıyoruz. Bu dönemde Fransız edebiyatından dilimize yapılan çeviriler aracılığıyla kültürümüze ve edebiyatımıza yeni anlatım biçimleri, dil kullanımları, yeni kavramlar, terimler ve biçimler girmiştir. Yeni edebî ve kültürel kavramların dilimize girmesiyle bunların dil bilimsel eş değerlerini bulma çabaları, dilimizi zenginleştirmek ve geliştirmek amacıyla yapılan çalışmaları başlatmıştır.

Cumhuriyet dönemi çeviri faaliyetleri sayesinde Türkiye kendini edebiyat ve sanat alanında kanıtlama fırsatını bulmuş ve dilimiz diğer çağdaş ve ileri batı ülkeleri diliyle yazılmış eserleri yeniden yaratacak düzeyde olduğunu göstermiştir. Çeviri, genç Türk Cumhuriyeti'nde de "edebiyat" araştırmalarını başlatan, dilin günlük kullanımlarının dışında sanatsal ve bilimsel kullanımlar için zorlanmasını sağlayan bir faaliyet olmuştur. Çeviri aracılığıyla ülkemize ve kültürümüze giren yeni edebî biçimler, türler ve deyişler bizde de edebiyat üretimini artırmış, kendi kültürümüzün, edebî geleneğimizin ve dilimizin çeviri yoluyla ülkemize giren edebî biçimleri özümlemesi, dünya çapında yazarlar, şairler ve sanatçıların doğmasına yol açmıştır. Görüldüğü gibi, kültürümüzün bir parçası olan edebiyatın ve dilimizin gelişip zenginleşmesiyle sonuçlanan çeviri, kültür çevresinde ele alınıp incelenmesi gereken bir faaliyettir. Öte yandan, ülkemizde ve batıda çevirinin hâlâ kültür ve dil bağlamında olmak üzere iki farklı, ancak yapıları gereği kesin olarak birbirinden ayıramayan, biçimde ele alındığını görüyoruz. Ancak çeviriye kültürler arasında aktarım olmasının yanı sıra, kültürü oluşturan unsurların bir tanesi olarak kabul etmeye yönelik görüşler, batıda olduğu gibi ülkemizde de 1940'lara dayanmaktadır. Bu görüşleri savunan ünlü felsefeci, aydın ve düşünce adamı Hilmi Ziya Ülken çevirinin önemini şöyle anlatır:

"Uyanış devirlerine yaratıcılık kudretini veren tercümedir. Tercüme, yukarıdan beri dokunduğum bütün bu karşılıklı tesirler kompleksini hulâsa eder. Ve hakikaten medenî açılışın sürekliliğini temin eden bütün uyanış devirleri onunla açılmıştır. Bu yalnızca, tanımak ve öğrenmek ihtirasının tatmini için değil, fakat asıl pehlivanları bir meydanda toplamak, uzak yerlerden adları işitilen kahramanları dörtyol ağzı üzerinde karşılaştırmak, onların yaratıcı çarpışmalarına

zemin hazırlamak içindir" (1997: 14-15).

Öte yandan, Hasan Âli Yücel, "I. Neşriyat Kongresi"ni toplayarak çeviri hamlesini neden başlatma gereğini duyduğunu aşağıdaki tümcelerle 23 Haziran 1941'de şöyle açıklar:

"Hümanizma ruhunu anlama ve duymada ilk aşama, insan varlığının en somut anlatımı olan sanat yapıtlarının benimsenmesidir. Sanat dalları içinde edebîyat, bu anlatımın düşünce öğeleri en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir ulusun, diğer ulusların edebîyatlarını kendi dilinde, daha doğrusu kendi düşüncesinde yenilemesi; zekâ ve anlama gücünü o yapıtlar arasında artırması, canlandırması ve yeniden yaratması demektir. İşte çeviri etkinliğini, biz, bu bakımdan önemli ve uygarlık davamız için etkili saymaktayız" (Temmuz 1999: 5).

Çeviri, ülkemizde ve batıda yaygın bir şekilde "kültür" kapsamında ele alınırken bir yandan da dil araştırmaları ve dil biliminin gelişmesiyle özellikle Alman çeviribilimciler Wolfram Wilss, Albrecht Neubert, Haps J. Vermeer ve İngiliz dil bilimciler Jacobson, George Stenier ve onlarla aynı görüşte olan diğer bilim adamları tarafından dil düzeyinde ve dil bilimsel olgu yaklaşımıyla ele alınmıştır. Bu görüşe göre dilsel bir aktarım olan çeviride öncelik özgün metne olan sadakatın sağlanmasıdır. Sadakatın ölçütü olarak ortaya çıkan "eş değerlik" kavramında amaç, çeviri metnin dil düzeyinde özgün metinle eş değerliğinin sağlanmasıdır. Ancak çeviride kullanılan her bir sözcük özgün metindeki her bir sözcüğün eş değeri olsa bile, çeviri metin, hedef okuyucu üzerinde özgün metnin kendi hedef okuyucusunda yarattığı etkinin "eş değerini" yaratmayabilir.

Çeviriye dil bilimsel açıdan yaklaşımın temeli çeviri birimi olarak "sözcüğün" alınmasına dayanır. Şüphesiz bunun nedeni dil biliminin geçirdiği evreler ve bilgisayar destekli çevirinin (machine translation) 1950'lerde ve 60'larda, zaferine kesin gözüyle bakılmasıydı. "Sözcük" temelinde ele alınan çeviri, "eş değerlik" ölçütü ile değerlendirilmekte, "eş değerlik" ile özgün metne olan bağlılık ölçülmekteydi. Dil bilimi araştırmaları içinde metin bilimi, anlam bilimi ve gösterge biliminin gelişimiyle çeviri bilimciler "sözcük"ten "metin" birimine kaydılar. Ancak ondan öteye gidilemedi. Yanı sıra, edebî çeviri, tüm bu söylemlerin dışında yer aldı, çünkü çeviriye bilimsel açıdan yaklaşanlar edebî çevirinin "ayrı bir olay" olduğunu öne sürmekteydiler.

Öte yandan, çeviriye "kültür" düzeyinde yaklaşımı savunan ve Andre Lefevere, Susan Bassnett, Theo Hermans, James Holmes gibi çeviri araştırmalarını ekolünü kuran çeviri bilimciler dil bilimcilerin "bilimsel" yaklaşımını bir kenara atarak yeni ekollerini çeviri birimi olarak "metin"den "kültüre" yönelik üzerine kurdular. Bu görüşü Ovidio Carbonell şöyle özetler: *"Son otuz yılda,*

çeviri biliminin kapsadığı alan normalsal araştırmalardan betimleyici araştırmalara, dil bilimsel yaklaşımdan kültürel yaklaşıma yönelmektedir" (1996:79). Artık çeviride özgün metinle çeviri metni yan yana koyarak doğru / yanlış, eş değer / eş değer değil gibi çalışmalar ya da özgün metindeki sözcüklerin ve dil bilimsel yapıların birebir çevrilecek dilde karşılıklarını aramak yerine, hedef kültürü oluşturan dilin, edebî türlere göre kullanımları ve metnin, hedef kültürde ne tür bir okuyucuyu ve hangi işlevi amaçladığını belirlemek gerekmektedir.

Çeviriler bir boşluk içinde üretilmez; çeviri hem özgün metnin dil bilimsel verilerinin iz düşümü, hem de çevrildiği kültürün unsurları ve beklentilerinin izlerini taşıyan bir üründür. Çeviri, hedef kültürün ve o kültürdeki çeşitli grupların beklentilerine ve isteklerine yanıt verecek bir şekilde biçimlendirilir. Çeviri, çeviri sürecini yönlendiren koşullar içinde oluşur. Kültürün çeviriden çeşitli beklentileri vardır ve bu beklentiler, çevrilecek olan metnin konumu ile de ilintilidir. Susan Bassnett'e göre çevrilecek olan metin kaynak kültürde "merkezî" bir metinse (*Kur'an, İncil*) hedef kültür o metni özgününe büyük bir bağlılıkla ve sözcüğü sözcüğüne çevrilmiş olarak görmek ister (1003:12-13). Öte yandan metin toplumun ve kültürü oluşturan bireylerin inançlarıyla ya da toplumun bağlandığı ilkelerle fazla ilintili değilse, çevirmen özgün metne daha özgürce yaklaşarak çevirisini hedef kültürde kabul görmüş edebî yazım biçimlerine uyumlaştırmak amacıyla yönlendirebilir. Bu durumda çevrilecek metnin hedef kültürde amaçlanan işlevi ve sesleneceği kitle, çevirmenin metinde değişiklik yapmasını gerektirebilir. Oscar Wilde'in "The Happy Prince" adlı öyküsünü örnek olarak inceleyebiliriz. Öykü, hiciv özellikleri taşıyan ve hem çocuk, hem yetişkin okuyucu kitlesine seslenen bir eserdir. Türkçe çevirilerini incelediğimizde ise, Nihal Yeğinobalı'nın 1989 yılında yaptığı çevirisinde öykü Çocuk Klâsikleri Dizisi için kullanıldığından, çeviride önceliğin çocukların hoşuna gideceği bir anlatıma ve dil kullanımına verildiği gözlenmektedir. Nurettin Sevin'in 1940'larda Millî Eğitim Bakanlığının hazırladığı Dünya Klâsikleri Dizisi için yapılmış olan çevirisini incelediğimizde ise, dil kullanımı, cümle dizini, sözcük seçimi düzeyinde çocuklara daha az yönelik seçimler yapıldığını görüyoruz. Örnek olarak şu alıntıyı inceleyebiliriz:

"High above the city, on a tall column, stood the statue of the Happy Prince. He was gilded all over with thin leaves of fine gold, for eyes he had two bright sapphires, and a large red ruby glowed on his sword hilt.

He was very much admired indeed. (.....)

"He is as beautiful as a weathercock" remarked one of the Town Councillors who wished to (.....)."

Oscar Wilde

"Kentin yukarısında, yüksek bir sütun üstünde Mutlu Prens'in yontusu duruyordu. Baştan başa ince, saf bir altın tabakasıyla kaplıydı; gözleri iki parlak gök yakuttu, kılıcının kabzasında da kocaman bir al yakut parlıyordu.

Yontuyu pek beğeniyorlardı. (...) "sanki hava fırılдаğı.... öylesine güzel" diye düşüncesini belirtti (...)."

Çev.: Nurettin Sevin.

"Sapphires" ismi dilimize "safir" olarak geçmiş olmasına karşın "gökyakut" birleşik ismiyle çevrilmiş, sanatsal bir çeviri yapılarak hem safirin mavisi hem de yakutun değeri güzel bir anlatımla verilmiştir. Öte yandan "red" sıfatı için "kırmızı" yerine "al" kullanılarak yakuta halk arasında söylenen "al" sıfatı daha uygun görülmüştür. "He was very much admired indeed" tümcesi dilimize "çok beğeniliyordu" ya da, "hayranlık uyandırıyor" şeklinde değil "yontuyu pek beğeniyorlardı" karşılığıyla aktararak hem "he" zamirini, hem de ardından gelecek olan gizli özne "they" zamirini içeren ve kulağa daha hoş gelen bir karşılık seçilmiştir. "He is as beautiful as a weathercock" tümcesindeki benzetme "sanki hava fırılдаğı.... öylesine güzel" eksilteli anlatımıyla ve iki cümlecikle verilmiş ve açıkça görüldüğü gibi Türkçenin güzel kullanılması amacı gerçekleştirilmiştir.

Diğer taraftan Nihal Yeginobalı'nın 1989'da yayımlanan çevirisini incelediğimizde öykünün Engin Yayın Evince Dünya Çocuk Klâsikleri dizisinde basıldığını görüyoruz. Çevirinin ön sözünde yayıncı eserin, çocuklarımıza sevgi ve erdem gibi yüce duyguların anlatılması amacıyla çevrildiğini söylemektedir. Hedef kitlenin çocuk okuyucu olduğu bu çeviride Yeginobalı'nın bazı yerlerde özgün metinden atlamalar yaptığını, çocukların anlamalarını kolaylaştırmak ve öyküyü sevdirmek için Türkçede yazılan çocuk masallarında geçen bazı dil kullanımlarını tercih ettiğini görmekteyiz. Örnek olarak aşağıdaki alıntıyı ve çevirisini inceleyebiliriz:

"He passed over the river, and saw the lanterns hanging to the masts of the ships. He passed over the Ghetto, and saw the old jews bargaining with each other, and weighing out money in copper scales. At last he came to the poor house and looked in. The boy was tossing feverishly on his bed (...) Then he flew gently round the bed, fanning the boy's forehead with his wings. "How cool I feel! sad the boy. "I must be getting better"; and he sank into a delicious slumber."

Oscar Wilde

"Kırlangıç ırmağın üzerinden uçu ve gemi direklerindeki fenerleri gördü. En sonunda o yoksul eve geldi, pencereden içeri baktı. Hasta çocuk ateşler içinde, yatağında dönüp duruyordu. (...) sonra usulca yatağın çevresinde uçarak çocuğun alnını kanatlarıyla yelpazeledi. Çocuk "nasılda serinledim iyileşiyorum her hâlde" diyerek tatlı bir uykuya daldı."

Çev.: Nihal Yeğınobalı

Çevirmen "masts" ismine "serenler" yerine "direkler" karşılığını vermiş, "He passed over the Ghetto...." tümcesi çocuklara yabancı gelebileceği düşüncesiyle atlanmış, "poor" sıfatı için "yoksul", "gently" zarfı için "usulca" "sank into a delicious slumber" cümlecığı için de "tatlı bir uykuya daldı" karşılıkları verilerek çocukların hoşuna gidecek karşılıkların seçimi çeviriyi yönlendirmiştir.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi hedef kültürü oluşturan unsurlar çeviriyi yönlendirmekte ve çevirmenin özgün metne yaklaşımda bazı öncelikleri hedefler doğrultusunda saptaması gerektiğini göstermektedir. Çeviriler hedef kültür içinde seslendiği kitlenin beklentilerini karşılayabildiği oranda "yeterli" sayılır. Çeviriyi yalnızca dilsel bir aktarım olarak kabul edip dilsel eş değerlik sağlamaya yönelik çabalar, çevirinin seslendiği kültür içinde "kabul edilebilirlik" ve "yeterlik" ölçütlerini gerçekleştirmemesine neden olur. Oysa ki hedef kültürde çevirinin işlevinin çevirmence ve çeviriyi yaptıracak olanlarca bilinmesi, o dönemdeki edebî eğilimlerin ve hedef kitlelerin beklentilerinin göz önüne alınması, çevirinin kabul edilebilirliğini ve toplumdaki bir beklentinin çeviri aracılığıyla doldurulmasını sağlar. Çevirinin yalnızca bir metinden diğerine dil aktarımı olmadığını, bir kültürün diğerine aktarımı olduğunu düşündüğümüzde, çeviri sürecini yönlendiren etkilerin önemini anlayabiliriz. Çevirmenin hangi nedenlerden dolayı bazı eksiltmeler ve eklemeler yaptığını, dili nasıl ve neden o biçimde kullandığını bilmek, çeviriyi saran ortamı yani çevirinin ait olduğu kültürü gözler önüne serer. Andre Lefevre'nin de söylediği gibi çevirmenin çeviri süreci ile ilgili kararları ve tercihleri, çevirinin ait olacağı ortam ve dil kullanımları tarafından yönlendirilir (138-156).

Görüldüğü gibi çeviri, ulusal kültürün gelişimini sağlayan, kültür içinde önemli bir konuma sahip olan ve hatta, bir kültürün şekillenmesine katkıda bulunan bir faaliyet olarak incelenmeyi hak eder. Bu faaliyet içinde öteden beri geri planda kalan ya da kalması beklenen çevirmen, günümüzde giderek belirgin bir konuma yükselmiştir. Aynı zamanda da, özgün metne "sadık olma, eş değerliğini yaratma" gibi kavramlar artık hedef metnin hedef kültürde kaynak metnin kaynak kültürdeki işlevine benzer işleve sahip olmasının sağlanması anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla, çeviriler geleneksel "sadakat" ilkesin-

den uzaklaşarak "işlevsel eş değerlik" kavramına yani çevirmenin özgün metni gerektiğinde hedef kültürdeki işlevine uygun olarak uyarlaması ilkesine yönelmektedir.

Bir kültür, farklı metinlerin çevirilerine farklı işlevler yükler. Çevirilerin bir kültür içinde işlevleri, amaçladıkları hedef kitlenin beklentilerine ve kaynak metnin kendi kültürü içindeki konumuna bağlıdır. Bu çalışmada verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, çevirmenler kaynak metni hedef kültürün gereksinimi ve beklentisine, çevirinin amaçlanan işlevine uygun olarak çevirmişlerdir. O hâlde çeviri, edebî eserlerin "yeniden yazıldığı" bir konuma sahiptir. Bu yolla özgün eserin yeni bir dilde can bulması ve yaşamını sürdürmesi de kolaylaşır. İşlevi olmayan bir çevirinin kabul göreceği, ya da unutulmayacağı söylenemez.

Çevirinin her zaman içinde bulunduğu bir bağlam vardır. Bu bağlam hedef kültürün beklentilerinden ve çeviriyi yaptırma işini üstlenen kuruluş / yayınevini tarafından belirlenir. Bu açıdan bakıldığında, çevirmenin rolü daha belirgin bir hâle gelir. Çevirmenler çeviri sürecinde çeşitli sınırlamaların etkisi altındadır. Bu etkiler çevirmenlerin içinde buldukları zamanın edebî ilkeleri, yayınevleri veya kuruluşların çevirmenden beklentileri, seslendikleri toplumun edebî beğenileri ve kültürel özellikleri olarak sıralanabilir. Günümüzde çevirmen bir "hain" değil, tersine toplumun ve kültürün önemli ve belirgin bir unsuru konumundadır. Sosyokültürel bir bağlamda gerçekleşen bir aktarım olarak kabul edilen çeviri sürecinde çevirmen de sosyal bir varlık olarak ön plâna çıkar. Çeviri süreci, çevirmenin çeşitli düzeylerde kararlar almasını gerektirir. Yukarıda anlatıldığı gibi bu kararlar, hedef toplumun çeviriden işlevsel ve kültürel beklentileriyle ilgilidir. Yeniden Oscar Wilde'in *The Happy Prince* adlı öyküsünün çevirilerine baktığımızda, Nurettin Sevin'in çevirisinde bazı özellikler görürüz. 1940'larda Tercüme Bürosunun Millî Eğitim Bakanlığı aracılığıyla kurulmasının nedeni çeviri sayesinde toplumu aydınlatma, kültür düzeyini yükseltme, güzel bir Türkçe yaratma ve Türk edebiyatının gelişmesine katkıda bulunma, "hümanizma" ruhunu canlandırma gibi hedeflerin ve işlevlerin gerçekleştirilmesidir. Dünya Klâsikleri Çevirisi Dizisi de bu amaca yönelik olarak yayımlanmaktaydı. Bu bağlamda çevirisini gerçekleştiren Nurettin Sevin'in çevirisini yönlendiren kararlarda bu hedefin ve aynı zamanda da hükümet politikasının uygulanması izlerini görmekteyiz. Nurettin Sevin'in çevirisi son derece güzel bir Türkçeyle ve öykünün tüm sanatsal özelliklerine sadık kalarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, eserin kültürümüzde okunabilmesi ve kabul görmesi için duru, yalın ve güzel bir Türkçe kullanımı yaratabilmek amacıyla çeviride bazı değişiklikler yapılmıştır. Nihal Yeğinobalı ise çeviri süreci ile ilgili kararlarını çocuk okuyucuyu hedeflediği çerçevede ele alarak uygulamıştır.

Sonuç olarak, çeviri biliminin batıda ve ülkemizde, çeviri araştırmaları

ekolünün etkisiyle ve kültür çalışmalarının çeviriye yönelmesi sonucunda gelişimi, çevirinin ve onu gerçekleştiren çevirmenlerin kültürü oluşturan bir unsur ve kültürün doğuşunda, ilerleyişinde ve zenginleşmesinde önemli bir etmen olduğu gerçeğini gözler önüne serer.

Kaynakça

Ana Kaynaklar :

Wilde, Oscar, 1793 *The Happy Prince and Other Stories* London : Puffin Books. 7-11

Wilde, Oscar, 1999 "Mutlu Prens" içinde *Oscar Wilde : Öyküler* çev. Nurettin Sevin Dünya Klâsikleri. İstanbul : Cumhuriyet 11-23.

Wilde, Oscar, 1986 "Mutlu Prens" içinde *Mutlu Prens* çev. Nihal Yeğinoğlu. İstanbul : Engin Yayıncılık 10-19.

Alıntı Yapılan Kaynaklar :

Bassnett, Susan, 1993 *Translation, History and Culture* (editörler : Susan Bassnett ve Andre Lefevere) Londra : Pinter Publishers.

Carbonell, Ovidio, 1996 "The Exotic Space Of Cultural Translation" içinde *Translation, Power, Subversion* (editörler Roman Alvarez ve M. Carmen – Africa Vidal) Clevedon : Multilingual Matters Ltd. 79-99.

Lefevere, Andre, 1996 "Translation and Canon Formation" içinde *Translation, Power, Subversion* (editörler : Roman Alvarez ve M. Carmen – Africa Vidal) Clevedon : Multilingual Matters Ltd. 138-156)

Ülken, Hilmi Ziya, 1997 (1935) *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* İstanbul : Ülken yayınları.

Yücel, Hasan Âli 1999 (1941), "Önsöz" içinde *Oscar Wilde : Öyküler* Çev. Nurettin Sevin Dünya Klâsikleri. İstanbul : Cumhuriyet. 5.